

Jaargang 7 - nummer 3 - juli 2019

koppel

Gezamenlijke uitgave KNNV en IVN
in Noord West Overijssel

ivn natuur
educatie

KNNV
vereniging
voor veldbiologie

AGENDA KNNV en IVN

Periodieke bijeenkomsten

De vogelgroep IVN houdt in de maanden september t/m april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand in 't Hoogthij, Oldemarktseweg 117, Steenwijkerwold. In mei en juni wordt er een excursie voor de groep georganiseerd.

De vlinder- en libellenwerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met mei haar avonden op elke eerste maandag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk.

De plantenwerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met april (m.u.v. december) haar avonden op elke eerste woensdag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk. In de maanden mei en juni worden inventarisaties uitgevoerd.

De geologiewerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand (tenzij anders vermeld) in De Meenthe, Stationsplein 1 te Steenwijk. Jaarlijks wordt een (meerdaagse) werkgroep-excursie gehouden. Op de webpagina van de KNNV afdeling is het actuele programma vermeld.

De gezamenlijke lezingen van KNNV en IVN worden in de maanden oktober tot en met maart (februari in combinatie met de KNNV ledenvergadering) gehouden op de derde maandag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk.

N.B. uitzondering 18 november 2019: jubileumlezing

Agenda 3e kwartaal 2019

juli

- 13 Libellen en vlinders in het Woldlakebos
- 24 Met de plantenwerkgroep naar de Blesdijkerheide

augustus

- 10 Natuur en cultuur in de Weerribben
- 14 Met de plantenwerkgroep naar de ijsbaan Heerenveen
- 17 Libellenexcursie voor beginners
- 23 Veermuizenexcursie

- 24 Excursie over het laarzenpad Kalenberg

september

- 1 Langs landweer en pingo bij Paasloo
- 15 Nazomerwandeling Blesdijkerheide
- 22 Nazomerwandeling Rottige Meente
- 28 Geologische excursie bij Kuinre
- 28 Vogelexcursie Lauwersmeer

oktober

- 5 Huttentocht - vogelexcursie

Bij de voorplaat

De weidebeekjuffer had ik wel eens in Giethoorn Noord gezien, maar de o zo schaarse weidebeekkievit nog nooit. Tot 29 maart van dit jaar, toen ik over de Noorderstouwe voer en er een boven de punter vloog. Een snelle foto en weg was hij weer, opgelost tussen de kieviten en de grutto's.
Siegfried Woldhek

COLOFON

“Koppel”, jaargang 7, nummer 2, tweede kwartaal 2019.

Natuurtijdschrift “Koppel” is een gezamenlijke uitgave van de KNNV en het IVN.

Redactie: Greet Sanderse, Rolf Kranenburg, Emile de Leeuw

Vormgever: Dirk Koopmans

Drukwerk: **drukkerij Bijzonderdruk te Steenwijk**

Belangrijke informatie voor het aanleveren van kopij:

- graag op A4 formaat, via de mail en als platte tekst (zonder opmaak).

- geen pdf bestand, foto's in een apart bestand en met een formaat van minimaal 1.5 MB

Het volgende nummer verschijnt per 1 oktober 2019.

Kopij hiervoor graag vóór **1 september 2019**.

Redactieadres: E-mail redactiekoppel@gmail.com

Agenda KNNV en IVN	2	De kleine Vos	14
Bij de voorplaat	3	Bezoek aan het Teylersmuseum	16
Colofon	3	Uit de Pers	20
Van de redactie	4	Waarnemingen	22
Van de voorzitters	5	Een stukje historie in het nieuwe land	25
Oproepen en mededelingen	5	Excursies IVN/KNNV 3e kwartaal	27
Bezoek JeugdNatuurClub De Weerribben	6	Uit het IVN-bestuur	33
Pissebedden, een saaie grijze massa? (dl 2)	8	Besturen KNNV en IVN	34
Meer over de wulp	12	Werkgroepen KNNV en IVN	35

Van de redactie

De voorplaat van dit zomernummer, een zoekplaatje lijkt het, is van Siegfried Woldhek en geeft, door hem naar analogie van de Weidebeekjuffer (zie de hier bijgevoegde foto van Jan Boer)) genaamd, een "Weidebeekkievit" weer. In dit nummer ook, in de rubriek "uit de pers", een persbericht met de aankondiging van zijn onlangs verschenen boek "Het dwarse vogelboek. Angsthazen, showpikken en andere vogels".

Het verslag van het bezoek van de Jeugd Natuurclub "de Weerribben" aan de Waterbuffelfarm in Oldemarkt, dat al op 27 februari jl heeft plaatsgevonden en dat wegens plaatsruimte als gevolg van een veelheid aan kopij (ja, ja, die hopen we te houden) niet in het aprilnummer kon worden geplaatst, is in dit nummer opgenomen. Zoals vermeld in de rubriek "Uit het IVN-bestuur" hebben club en bestuur onlangs van Els Heibrink, die zich jarenlang voor deze club heeft ingezet, afscheid genomen. Metjen van Nek volgt haar op als contactpersoon en zal het komend seizoen de leiding van de club komen versterken.

Omdat het plan was in dit nummer opnieuw aandacht te besteden aan de wulp, de kust- en weidevogel, die hoognodig onze bescher-

V.l.n.r. Emile de Leeuw, Greet Sanderse en Rolf Kranenburg

ming behoeft en de redactie ondanks de oproep in het aprilnummer geen bijdragen van leden heeft ontvangen, heeft Greet Sanderse zich nader in deze vogel verdiept om in Koppel "Meer over de wulp" te kunnen opnemen. Het "Jaar van de Wulp" is nog niet afgelopen.

Uw bijdragen, in welke vorm dan ook, zijn meer dan welkom voor het najaarsnummer.

De rubriek "Waarnemingen" blijkt een succes". We ontvingen maar liefst 5 bijdragen voorzien van een foto en een minder of meer uitgebreid verslag. Ook is in de rubriek een verwijzing opgenomen naar een filmopname van een ree met kalf in de Weerribben.

Jan van Rossum, lid van de KNNV-plantenwerkgroep bezocht het Teylersmuseum in Haarlem, waar botanische tekeningen en aquarellen van de Oostenrijkse gebroeders Franz en Ferdinand Bauer werden tentoongesteld. In zijn verslag besteedt hij uitgebreid aandacht aan de historie en betekenis van beide broers voor de plantkunde. Het artikel is voorzien van 2 illustraties, waarvan één de achterpagina siert en die door het Teylersmuseum zijn verstrekt.

Verder bevat dit nummer een artikel van Willem-Jan Hoeffnagel over de Kleine vos, een vlinder, die overal in Nederland voorkomt en het hele jaar kan worden gevonden. Van Arp Kruijthof is het 2e deel over de pissebedden opgenomen en schreef Evert de Boer, als toelichting op de geologische excursie naar Kuinre, die door hem op 28 september wordt geleid, " Een stukje historie in het nieuwe land". De redactie wenst u een mooie en zonnige zomer toe.

Van de voorzitters Zomer in de Kop(pel)

Het voorjaar was ons goed gezind. Hoewel de temperatuur aanvankelijk en ook langdurig laag bleef voor de tijd van het jaar, was het wel vaak zonnig en aantrekkelijk weer. Goed weer om al dan niet in verenigingsverband op excursies mee te gaan. Door die natuurhistorische wandelingen leer je de eigen omgeving op een andere manier kennen, omdat er veel kennis wordt gedeeld. En wie wel eens in het Nationale Park Weerribben-Wieden rondzwerft, zal zich in de voorbije maanden de ogen uitgekeken hebben op de schitterende bloemenzee, bijvoorbeeld in het natte schraalland van de Wieden. Duizenden echte koekoeksbloemen gaven een roze kleur aan deze biotoop. Een genot om naar te kijken. Wist u overigens dat het nationaal park in zijn huidige organisatievorm alweer tien jaar bestaat? En dat brengt ons op de eigen jubilea. Want het is inmiddels vijf jaar geleden dat we op Fredeshiem een gezamenlijke bijeenkomst hadden voor het 60-jarig jubileum van de KNNV afdeling en het 25-jarig jubileum van de IVN afdeling. Reden om in het najaar aandacht te geven aan het volgende lustrum. Dat willen we doen door een aantal bijzondere lezingen te organiseren.

Deze zullen op de reguliere avonden worden gehouden. In oktober en december is dat zoals gewoonlijk in De Klincke, maar op 18 november zullen we uitwijken naar een ruimere zaal, omdat we voor het onderwerp van die avond een grote belangstelling verwachten. Wat dat onderwerp is, daar doen we nog even geheimzinnig over. Maar houdt de website van de afdeling en natuurlijk de Koppel van oktober goed in de gaten. Maar nu gaan we eerst genieten van het (na)zomerseizoen. Er is een afwisselend excursieprogramma samengesteld. In het programma is er aandacht voor geologie en landschap, vogels, planten, zoogdieren en insecten. Het onderwerp van een excursie geeft aan waar vooral op gelet gaat worden, maar natuurlijk sluiten we onze ogen niet voor andere soortgroepen. Juist de afwisseling in de waarnemingen maakt het leuk om eens met een excursie mee te gaan. We rekenen op een mooie zomer, u toch ook?

Rian Hoogma en Ton Bode

Oproepen en mededelingen

IVN-ledendag 2019

De IVN-ledendag 2019 zal worden gehouden op zaterdag 12 oktober a.s. We gaan een bezoek brengen aan het Water-

schap Drentsch Overijsselse Delta. Nadere bijzonderheden worden later bekend gemaakt.

Oproep: laat uw oude en nieuwe waarnemingen meetellen voor de Rode Lijst Zoogdieren

In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit werkt de Zoogdierverseniging aan de actualisatie van het basisrapport voor de Rode Lijst Zoogdieren. Om hier een goede inschatting van te kunnen maken, roept de Zoogdierverseniging iedereen op om (oude en recente) zoogdier-waarnemingen

in te voeren in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDF). De Rode Lijst geeft aan hoe de Nederlandse zoogdieren ervoor staan: welke gaan goed en welke zijn (ernstig) bedreigd? De beoordeling van de Rode Lijst Zoogdieren omvat onder andere een beeld van de tijd rond 1950. Die data zijn verre van compleet. Steeds

meer archieven en schoendozen gaan open bij pensionado's die tijd hebben om hun veld-

boekjes en braakballen uit die tijd uit het stof te halen. Dat is voor de Rode Lijst goud waard!

Enkele voorbeelden:

Oude ballen > Eind jaren 60 verzamelde de heer de Bruijn braakballen en publiceerde erover in 1979. Op papier natuurlijk, er waren geen digitale sporen van te vinden in de NDFF. "Tja, heb ik die bewaard... Daar zou ik eens naar moeten zoeken..." En inderdaad: de braakballen bleken al tientallen jaren ergens onderin een kast te liggen. Deze data worden nu ingevoerd in de Nationale Data-bank Flora en Fauna als basis voor de Rode Lijst.

Musea > Daarnaast zijn er enthousiastelingen die in musea gaan zoeken. Een mooi voorbeeld is een relatief recente vondst van nog ongeplozen oude kerkuil-braakballen uit 1930-1960 in het archief van Naturalis door Kees Mostert. Daarmee wordt het verspreidings-beeld van de periode 1950-1960 weer wat completer.

1950 in beeld brengen Hoe meer we weten van de wilde zoogdieren in Nederland rond 1950, hoe beter. Het gaat om zeldzame soorten, zoals de baardvleermuis, maar ook juist om heel algemene soorten als de veldmuis. Van sommige soorten was in 1950 al veel bekend. Deze informatie is vastgelegd in de Atlas van Van Wijngaarden, Van Laar en Van Trommel uit 1971. Gegevens uit die tijd worden nu echter pas gedigitaliseerd. En ook (her)ontdekt!

Meedoen? We vermoeden dat er nog meer oude zoogdier-waarnemingen zijn, uit braakbal-partijen, in veldboekjes, of excursieverlagen. Kent u iemand die lang geleden braakballen uitploos? Dit is heel waardevol voor onze Rode Lijst en daarmee voor de bescherming van zoogdieren in Nederland. Voer daarom ook oude gegevens in de NDFF in! We roepen daarom op om waarnemingen te blijven toevoegen aan de NDFF. Niet alleen van de zeldzaamheden, maar zeker ook van de algemenere soorten. Waarnemingen die voor 1 september 2019 zijn geladen op de NDFF kunnen meedoen voor de Rode Lijst. U kunt uw waarnemingen doorgeven op telmee.nl of waarneming.nl. Voeg foto's toe met bewijs van bijvoorbeeld veldboekjes. Wilt u hulp bij het invoeren van data in de NDFF, meld dit dan bij info@zoogdierverseniging.nl. In musea zoals Naturalis zijn gegevens beschikbaar van zoogdieren die nog niet in de NDFF staan. Het opsporen is een zeer nuttig en tijdrovend klusje. Wij zijn op zoek naar mensen die als vrijwilliger willen bijdragen door historische data te zoeken in musea en deze in te voeren in de NDFF. Wilt u daarbij helpen? Meld u dan bij info@zoogdierverseniging.nl.

Tekst: Ellen van Norren (Zoogdierverseniging) en Jasja Dekker (Jasja Dekker Dierecologie)

Verslag van het bezoek van de JeugdNatuurClub De Weerribben aan de Waterbuffelfarm in Oldemarkt op 27 februari 2019

Op deze met zon overgoten woensdagmiddag brachten wij met 20 kinderen een bezoek aan de Waterbuffelfarm van Carina en Richard Zeestraten. Carina heet ons van harte welkom en we worden getraakteerd op limonade voor de kinderen en een kopje koffie voor de leiders. Daarna legt zij uit wat de regels zijn op de boerderij. De kinderen worden in 4 groepjes verdeeld en gaan via een speurtocht langs

de kinderboerderij, de stallen van de buffels en die van de paarden. In de kinderboerderij ligt een schaap op haar zij en probeert toch steeds weer overeind te komen. Iemand gaat Carina erbij halen. Zij vertelt dat de dierenarts 's morgens al is geweest. Er moet nu worden gewacht totdat het schaap weer zelf kan lopen. Als dat niet gaat gebeuren, dan gaat het schaap waarschijnlijk dood. Ook dat verhaal

hoort bij het dierenleven op een boerderij. In de kinderboerderij lopen ezels, pauwen, struisvogels, alpaca's, lammetjes, konijnen en nog veel meer dieren.

Carina vertelt over het voer voor de buffels en legt het verschil uit tussen hooi, stro, maïs en kuilvoer. De kinderen luisteren vol belangstelling en stellen gerichte vragen.

Daarna gaan wij met ons allen naar de gezellige Landwinkel.

Hier worden heerlijke producten verkocht, zoals vlees, verse groenten en fruit, kazen, worsten en nog veel meer.

Ook hier krijgen wij uitleg van Carina over de verschillende soorten kaas, over wat er met de huiden van de buffels gedaan wordt enz. In de Landwinkel ligt zelfs een enorme kaas van wel 25 kilo.

Nou, die kost wel een paar honderd euro's.

Aan het eind van deze leerzame middag gaan de kinderen nog even lekker een rondje op de skelters maken.

Voor de kinderen: een warme "buffel-groet".

Tekst en foto's: Laura van Zuilen

Pissebedden,

een saaie grijze massa? (Deel 2)

Ruwe: de voorhoofd-slob is echter meer afgerond, maar vooral qua kleur springt het dier er duidelijk uit: het heeft een lichtere basiskleur met bovendien opvallende gele vlekken over de rug en de kop en het achterlijf ste-

Oniscus asellus groep

In dit tweede deel bekijken we wat algemene-re, grote soorten van de pissebedden en beschrijven we hoe we deze kunnen herkennen op basis van de in het eerste deel geïntroduceerde kenmerken. Hieronder worden verschillende soorten pissebedden beschreven, uitgaande van de wat algemenere, waartegen vervolgens de "leukere" worden afgezet.

De Ruwe pissebed (*Porcellio scaber*) kom je echt "overall" tegen. Het is de soort die beeldbepalend is voor de indruk die mensen in het algemeen van pissebedden hebben: effen, grijs ... saai. Maar zelfs voor deze soort klopt dat beeld niet! Het is juist een erg variabel gekleurde soort, waarvan de vrouwelijke dieren wit, geel, oranje of zelfs "rood" gemarmerd kunnen zijn, maar ook anders getekende dieren die bijv. effen van kleur zijn zijn of een lichte buitenrand hebben kunnen voorkomen. Kijk maar eens beter naar zo'n grijze kluwen - daar zitten bijna altijd wel een paar buitenbeentjes tussen! De soort dankt zijn naam aan het ruwe oppervlak van de rugplaten - een soort rasp bijna. De antenne-flagel heeft twee ongeveer even lange segmentjes: de voorhoofd-slob (het "neusje") is scherp driehoekig, heeft duidelijk naar buiten stekende ronde lobben onder de ogen en een scherp puntig telson.

Veel van deze kenmerken deelt *Porcellio scaber* met andere soorten:

De Zwartkoppissebed (*Porcellio spinicornis*) lijkt qua structuur behoorlijk veel op de

ken daar donker tegen af. Het is een redelijk algemene soort die van stenige, wat drogere ondergronden houdt en die je dus ook in tuinen en rond gebouwen vaker tegenkomt.

Porcellio dilatatus leur

Porcellio pinicornis

De Brede pissebed (*Porcellio dilatatus*) is lastiger van de Ruwe te onderscheiden. Het beest is breder gebouwd, en varieert veel minder in kleur (in Nederland is de soort eigenlijk altijd effen grijs-bruin met subtiele, lichte vlekjes langs de rand). De ooglobben steken verder uit en het telson is iets langer uitgetrokken en stomp afgerond en niet puntig. Het is in Nederland een zeldzame soort relict, die "vrijlevend" vooral nog om hele oude gebouwen of ruïnes daarvan gevonden wordt en graag ook in de kelders daarvan, want in de natuur is het beest gek op grotten. Mijn meest noordelijke, recente Nederlandse vondst is afkomstig uit Hengelo (Ov), maar dat zal een waarnemerseffect zijn(!) Er is geen echte reden aan te geven waarom deze soort niet op andere geschikte plekken voor zou kunnen komen. Zoek eens goed op warmere plekken rondom matig onderhouden oude boerderijen, schuren, kastelen/landhuizen, stadsmuren etc. of ruïnes daarvan, vooral bij grotachtige structuren zoals kelders en verlaten gier-putten. Het is dan wel zaak goed te kijken, want de verschillen met de Ruwe - die je op die plekken ook altijd zult zien - zijn subtiel.

Twee andere Porcellionidae zien er duidelijk heel anders uit:

De Berijpte pissebed (*Porcellionides pruinosus*) is vrijwel glad en veelal bedekt met een waslaagje, waardoor het beest een wat grijs-blauwe gloed krijgt. De antennes hebben een geringd kleurpatroon en de kop heeft bijna geen (hele vlakke) lobben op voorhoofd en onder de ogen. Opvallend is ook dat de achterhoeken van de eerste rugplaten naar voren afgerond zijn (niet puntig naar achteren uitgetrokken) en dat het achterlijf iets ingesprongen en smaller is. Dit beest houdt van warmte en is vooral te vinden rondom kassen, bij broeierige composthopen en soms op

rommelige plekken tegen muren waar de zon erg op vastloopt.

De Gladde pissebed (*Porcellio laevis*) heeft ook een erg gladde rug (maar is niet berijpt) en heeft weer iets grotere, maar nog steeds erg kleine lobben op de kop en de achterhoek van de eerste rugplaat is vrijwel rechthoekig afgerond. Het achterlijf is niet ingesprongen en het beest is behoorlijk hoog gewelfd met tamelijk steil naar beneden af-vallende epimeren. Het is net als *Porcellio dilatatus* een relict van oude en zo mogelijk nog warmere/meer beschutte plekken. Mijn vondsten zijn uitsluitend afkomstig uit Limburg en daarbuiten alleen uit verwarmde kassen, maar je weet maar nooit ... Misschien in kelders van oude gebouwen op warme plekken?!

De Kleipissebed (*Trachelipus rathkii*) lijkt weer wel erg sterk op de Ruwe, maar is desondanks niet zo nauw verwant. Van boven valt op dat deze soort een heel duidelijk contrasterende rij witte vlekjes langs de rand van de rugplaten heeft, hoewel er een "kleurvorm" van de Ruwe is, die dat ook een beetje heeft. De kleurschakeringen zijn wat anders en de rugplaten worden naar de kont toe zoetjesaan minder scherp ruw, maar voor beiden vergt het ervaring ("in-kijken") om deze verschillen snel te herkennen. Het duidelijkst is deze soort te herkennen aan het feit dat onder het achterlijf vijf paar witte vlekjes voor de "longen" (pseudo-tracheeën) te zien zijn. Bij alle bovenstaande soorten (Porcellionidae) zie je slechts twee paar. Je zult de *Trachelipus rathkii* niet snel in stadstuinjes of bossen vinden, maar juist op open ruigtes,

Armadillidium nasatum vulgare en *Porcellio scaber*

Neusoproller Armadillidium nasatum varsB

langs sloten, dijken, kades en bruggen. De Kelderpissebed (*Oniscus asellus*) is na de Ruwe onze meest algemene soort. Ze zijn eigenlijk niet te verwarren. *Oniscus asellus* is erg vlak en breed uitgetrokken gebouwd (een echte “vastklamper”), hij is relatief glad (wat rimpelig, maar geen rasp), heeft een langere telson, een gedeukte neus (voorhoofd-slob) en een antenne-flagel met drie segmentjes (niet twee). Deze soort is bijna altijd donkerbruin met een lichte rand en gele vlekjes over de rug uitgespreid. Het beest zit graag in vochtige bossen, maar komt ook voor in meer open gebieden en in onze tuinen en soms zelfs kelders. Let op: De Duitse “Kellerassel” is een “valse vriend”: Een gelijkkluidende naam voor een andere soort, namelijk onze Ruwe pissebed. Erg verwarrend! Ook verwarrend kan zijn, dat de juvenielen toch weer duidelijk ruwer zijn dan de adulten en daardoor weer wat meer op de Ruwe kunnen lijken, maar ze zijn goed herkenbaar aan de epimeer van het zevende, laatste segment van het voorlijf, het pereon, dat donkerder afsteekt tegen de rest.

De Mospissebed (*Philoscia muscorum*) is nog zo’n algemeen beest. Het is het prototype van een “renner”: smal, glad en hoog op de poten. Net zoals de Kelderpissebed (*Oniscus*) heeft het beestje een antenne-flagel dat uit drie segmenten bestaat. De kop heeft echter vrijwel geen lobben (is glad en ovaal) en de contour van de buitenrand is op de overgang tussen voor- en achterlijf duidelijk ingesprongen naar een veel smaller achterlijf toe. Het zijn kleurrijke beestjes met een donker kopje (niet verwarren met de Zwartkoppissebed!), vaak roodbruin (soms wat geler of meer oranje-rood) met duidelijke lichte vlekjes dicht langs de rand. Deze soort is graag op wat vochtiger plaatsen dan de boven besproken soorten. Vooral in bos-

Neusoproller Armadillidium nasatum 2vars

sen of langs oevers onder schors, of in vochtig strooisel treft men hem aan.

De Buispissebed (*Ligidium hypnorum*) lijkt oppervlakkig enigszins op de Mospissebed (smal, hoog, snel en met een ingesprongen achterlijf) maar is, als je goed kijkt, een compleet ander beest. Het heeft opvallend grote ogen, een antenne-flagel uit een tiental bijna niet te onderscheiden kleine segmenten en heeft hele lange uropoden, die vaak een beetje omhoog staand gedragen worden. Buispissebedden zijn te vinden op nog veel vochtiger -om niet te zeggen zeiknatte- plaatsen dan de Mospissebed, zoals op het slik tussen het riet langs oevers. Ze blijven stilzitten (dan zie je ze niet) en schieten dan opeens als een speer weg (razendsnel!). Ze zijn bijna niet te fotograferen, die krengen! Dit zal meespelen in het lage aantal waarnemingen van deze soort, die zeker in het waterrijke gebied van Noordwest-Overijssel gevonden moet kunnen worden(!)

De Havenpissebed (*Ligia oceanica*) is verwant aan de Buispissebed (sterk gesegmenteerde antenneflagel, lange uropoden) maar is veel groter, vlakker gebouwd en met ruwere rugplaten. Het is meer een vastklamper, al kan deze soort ook verrekke snel zijn. Het is onze grootste pissebed (tot 2 cm!) en wordt vooral langs de zee kust gevonden tussen basaltblokken. Maar ook landinwaarts, langs zoeter en brakker water en ook langs het Noordzeekanaal en langs het IJsselmeer binnen de afsluitdijk is deze pissebed te vinden. Het is misschien niet helemaal ondenkbaar dat een relict populatie van deze soort ook zuidelijker langs het IJsselmeer gevonden zou kunnen worden, maar dat zou dan absoluut een melding waard zijn(!) Rol dus eens op een geschikte plek langs het water wat stenen om!

De Gewone oprolpissebed (*Armadillidium vulgare*) kun je nagenoeg overal tegenkomen. Het oprollen is niet alleen nuttig tegen aanvallers, maar kan ook helpen om uitdrogen te voorkomen. Deze soort kan dus beter op drogere plekken overleven. Niet-opgerold zijn het gladde, hooggewelfde beesten (bijna cilindrisch). Echte oprolpissebedden hebben een driehoekige voorhoofdsuitstulping (een soort neusje - officieel scuttelum) en richels naar de ogen toe, waar - in opgerolde toestand - de antennes netjes naast worden opgeborgen. De vorm van deze structuren is weer belangrijk voor determinatie. Ook de vorm van het telson is weer belangrijk; bij *A. vulgare* is dat aan de top breed en recht afgesneden. Deze soort varieert behoorlijk in kleur en is van effen grijs tot vlekkerig oranje-bruin met geel-tinten.

De Prachtoproller (*Armadillidium pulchellum*) en de Kleuroproller (*A. pictum*) zijn standaard even mooi kleurrijk als de kleurrijkste Gewone oprolpissebed, maar zijn veel kleiner (max. 6mm resp. 8mm). Opvallend is dat de epimeren (de zij-vleugeltjes) van het laatste (zevende) segment van het voorlijf contrastrend donker tegen de voorgaande afsteken. Bij de gekleurde Gewone oprolpissebed is dat niet het geval. Beide soorten, zowel Pracht- als Kleuroproller, worden weinig waargenomen. Waarnemingen uit het gebied zouden dus zeer belangrijk (maar niet uit te sluiten) zijn. Wat het lastig maakt is hun kleine afmeting. Vooral de *pulchellum* (die meer kans heeft te worden waargenomen) en opgerold een balletje van amper 2-3 mm is, lijkt al snel op zand/aarde en rolt dus weg zodra je onder de schors, zijn favoriete plek, kijkt. Probeer ze - dat is een uitdaging - maar eens te vinden in wat oudere bossen/bossages onder de schors van iets van de grond afliggende, omgevallen bomen!

De Neusoproller (*Armadillidium nasatum*) is veel groter en makkelijker te herkennen. Deze soort is wat minder cilindrisch, de epimeren staan wat meer van het lichaam af naar buiten en heeft eigenlijk altijd een typisch vlekkenpatroon met afwisselend grote lichte en donkere delen en vooral een opvallend, ver naar voren uitstekend scuttelum of "neusje" (vandaar "nasatum"). Het

is naar mijn mening niet echt een origineel inheemse soort maar zal op veel plekken aangevoerd zijn met stenen en/of plantmateriaal uit het buitenland. Je kunt deze soort soms vinden rondom kweekkassen of tussen keien of basaltblokken, die langs oevers zijn gestort.

De Grote gaper (*Cylisticus convexus*) is nog zo'n soort die in Nederland vooral tussen gestorte stenen langs oevers en dijken gevonden wordt. Deze soort kan zich wel tamelijk goed oprollen, maar is geen "echte" oprolpissebed en heeft geen scuttelum op het voorhoofd, maar een kleine, scherpe voorhoofd-slob en een erg opvallende vorm van telson en uropoden. Wat het zoeken tussen stenen naar zowel Grote gaper als Neusoproller lastig maakt is dat ze oprollen en weg stuiten zodra je een steen optilt. Een Neusoproller blijft dan nog iets beter stilzitten dan een Grote gaper.

De Mierenpissebed (*Platyarthus hoffmannseggi*) tot slot is een interessant buitenbeentje. Het is een beetje een tussen-maatje, klein (mm) en spierwit, maar vrij breed gebouwd en valt daardoor toch meer op dan de witte mini-pissebedjes uit de *Trichoniscidae*. De soort leeft als commensaal in mierennesten en houdt ze een beetje voor de mieren schoon door hun afval op te eten. Het beestje is stekeblind en als je ze tegenkomt, in een mierenest onder een steen of zo, zie je ze dan ook altijd met de korte stevige voelertjes wild om zich heen tasten.

Er zijn nog wel een paar grotere, vrijlevende pissebedden die in Nederland voorkomen of waarvan dat misschien te verwachten zou kunnen zijn, maar de kans om ze in Noordwest-Overijssel tegen te komen is wel heel erg klein. *Eluma purpuracens* en *Armadillidium album* zijn soorten die zelden zijn waargenomen aan de kust (vooral in Zeeland). *Armadillidium opacum* is tot nu toe alleen van zuidelijker plaatsen bekend (de noordelijkste is Winterswijk) en *Porcellium conspersum* is slechts bekend van een paar vindplaatsen in oude broekbossen (in Limburg en Twente). Vermoedelijk heeft *Porellio monticola* ook het zuiden van Nederland bereikt (areaaluitbreiding?).

Tekst en foto's: Arp Kruithof

Meer over de Wulp

Inleiding

Zoals in het vorige nummer door Philip Friskorn al is aangegeven gaat het niet goed met de wulp.

De groep waartoe de wulp behoort, de Numeniini, behoort tot de meest bedreigde vogels van onze planeet. Twee soorten wulpen zijn waarschijnlijk al uitgestorven: de dunbekwulp en de eskimowulp. Ook grutto's behoren tot deze groep. De wulp neemt in veel landen als broedvogel, o.a ook in Groot Brittannië, Duitsland en Polen. Het aantal neemt af door het verdwijnen van heide en hoogveen en de intensivering van de landbouw. De vogel heeft in veel broedgebieden te lijden onder laag broedsucces en predatie. Hij is buiten het broedseizoen kwetsbaar door aftakeling van getijdengebieden (verstoring, vervuiling, landaanwinning, schelpdiervisserij) en ook door jachtdruk.

De wulp is een kustvogel en een weidevogel. Uit de nieuwe Vogelatlas, die in november 2018 werd gepresenteerd, blijkt dat het met kust- en weidevogels niet goed gaat in Nederland. De oer-Hollandse wulp is dus op twee fronten de klos en staat dan ook hoog op de Rode lijst. Deze lijst heeft weliswaar geen officiële juridische status maar heeft in de praktijk wel een belangrijke signaleringsfunctie in die zin dat voor de genoemde soorten een hogere prioriteit geldt bij het nemen van actieve beschermingsmaatregelen, bijv. door hun leefgebieden te verbeteren.

Het is de grootste steltloper-soort en geliefd om zijn prachtige, jodelende baltszang. Al met al zijn er voldoende redenen voor Sovon Vogelonderzoek en Vogelbescherming Neder-

land om 2019 uit te roepen tot het "Jaar van de Wulp".

Herkenning

Het is een grote, lichtbruine steltloper met lange poten en een zeer opvallende lange en omlaag gebogen snavel. De lange snavel wordt beschouwd als een aanpassing aan het foerageren in modderige bodem. Zo kan de wulp beter dan met een rechte snavel in kromme worm-ingangen doordringen. De snavel van het vrouwtje is langer dan die van het mannetje.

Wat het kled betreft is er weinig verschil tussen de geslachten en in leeftijd.

Het verenkleed is lichtbruin met zwarte vlekken. In vlucht heeft de vogel opvallend lange vleugels zonder vleugelstreep, het midden van de rug is wit, de staart gebandeerd en de poten steken onder de staart uit.

Kenmerkend voor de wulp is een melancholische, fluitende zang, die met trillers eindigt. In het voorjaar heeft hij een prachtige baltszang met aanzwellende fluittonen en lang aangehouden trillers, die hij laat horen tijdens een baltsvlucht, waarbij hij na een korte boog met snelle vleugelslagen uitzweeft op stilgehouden vleugels.

Leefwijze

● Broeden

De wulp bakent zijn territorium af met de baltsvlucht. De vogels is tijdens de broedtijd monogaam.

Het nest bestaat uit een kuiltje in de grond, dat spaarzaam is bekleed.

Het broedseizoen is van maart tot augustus. Er is één legsel per jaar en bestaat uit 4 groenige of bruinige, gevlekte eieren. Beide ouders broeden. De mannetjes zijn goede vaders. Man en vrouw wisselen elkaar af op het nest. Tijdens die twee tot drie uur durende 'dienst' gaat degene die niet aan de beurt is op zoek naar voedsel. Het uitbroeden duurt 27-29 dagen. Als de kuikens zijn uitgekomen laat het vrouwtje het grootbrengen aan het mannetje over. De jongen zijn nestvlinders en vliegvlug na 32-38 dagen.

In ons land broedt jaarlijks zo'n 4300 paar wulpen.

● **Leefgebied**

Open heide- en hoogveengebieden, open duinen, laagveengebieden met gemaaide rietlanden (bijv. de Weerribben-Wieden), graslanden in halfopen agrarisch gebied, open akkerbouwgebieden. Wulpen komen, in tegenstelling tot de meeste andere steltlopers, ook vaak voor in droge gebieden. Buiten de broedtijd zijn ze vooral te vinden in getijdengebieden (vooral wadplaten), op akkers en graslanden.

Onze broedvogels vertrekken na het broedseizoen naar Zuidwest Europa en Engeland. Ze worden tussen juli en april afgelost door grote aantallen afkomstig uit een gebied tot ver in Rusland: in het najaar stromen met name de kustgebieden vol met overwinterende wulpen. In de winter zijn er soms wel 200.000 kromsnavels te tellen in Nederland! Van de wereldpopulatie doet 25 tot 50% op enig moment Nederland aan.

● **Voedsel**

Voedsel bestaat uit een breed spectrum: wormen, geleedpotigen, kreeftachtigen, mollusken (weekdieren), bessen en zaden. Soms worden ook kleine vissen, hagedissen, jonge vogels en muizen genuttigd.

De wulp zoekt voedsel op het oog en op de tast: pikt, prikt en houwt met zijn snavel. Soms steelt de vogel voedsel van andere wulpen of steltlopers. Soms bezet hij voedsel-territoria (vooral op het wad). Ook foerageren wulpen wel in grote groepen. Vrouwtjes, met hun langere snavel, foerageren meer op het wad (weekdieren en pieren). Mannetjes trekken

meer naar grasland, waar ze vooral van regenwormen leven.

Bescherming

» door Sovon: *tellen om meer te weten*

- Omdat de wulp, met zijn mysterieuze roep, nog veel geheimen heeft voor ons, organiseert Sovon Vogelonderzoek Nederland in dit Jaar van de Wulp extra tellingen om meer zicht te krijgen op bijvoorbeeld de verspreiding van de wulp en de belangrijke plekken waar wulpen in grote groepen overnachten. Tegelijkertijd worden gegevens van de afgelopen decennia geanalyseerd om een overzicht te krijgen van de wijze waarop de populatie zich heeft ontwikkeld en welke factoren daarop van invloed zijn, zodat meer kennis wordt verkregen over de wijze waarop we de wulp kunnen beschermen.

Om meer te weten over de tellingen wordt verwezen naar www.jaarvandewulp.nl.

» door Vogelbescherming

- Vogelbescherming wil kansen voor wulpen die in agrarisch gebied broeden verbeteren door intensieve weilanden om te vormen tot extensieve, natte en kruidenrijke graslanden. Dit wil ze doen op een aantal Waddeneilanden, naar voorbeeld van PolderPracht Terschelling.
- Herstellen van de oorspronkelijke slenken op de eilanden langs de Waddenkust zodat meer broedgebied ontstaat. Hier kan behalve kluut en scholekster ook wulp van profiteren.
- Voor wulpen die in het Waddengebied overwinteren is het van belang dat er behalve voldoende voedsel, ook rustplaatsen zijn in de buurt van die voedselrijke plekken. In 2019 wordt een onderzoek gedaan om uit te zoeken of er goede voedsel-plekken in het Waddengebied onderbenut blijven doordat rustplaatsen ontbreken, ofwel niet gebruikt kunnen worden doordat er teveel verstoring is.
- Vogelbescherming steunt de Franse BirdLife Partner in de strijd tegen de jacht. Aan de Atlantische kust van Frankrijk mag namelijk nog steeds geschoten worden op wulpen. Ze

zitten daar vaak tijdens de trek of overwinteren er zelfs. Meteen al na de grens van België staan er lokvogels op het strand om de wulpen binnen schootsafstand te krijgen. Tenslotte: Ook wij kunnen kunnen volgens Vogelbescherming wat doen. Wulpen rusten tijdens hoogwater op hooggelegen zandplaten en op kwelders en weilanden, dicht bij de kust, de zogenaamde hoogwatervluchtplaatsen (hvp's). Op momenten dat er veel vogels zitten, is het belangrijk om veel afstand te

houden en de hond aan de lijn te houden, want wulpen zijn heel gevoelig voor verstoring. Ze vliegen al snel op als je een groep te dicht nadert. Houd dus voldoende afstand en bekijk ze door een verrekijker.

Tekst: Greet Sanderse

Geraadpleegde bronnen: Wikipedia, De nieuwe Kosmos natuurgids Vogels, Sovon, Vogelbescherming Nederland

Foto: Philip Friskorn

De kleine vos

Inleiding

Het blijkt dat gedurende de periode januari tot en met maart de kleine vos, de citroenvlinder, de dagpauwoog en de gehakelde aurelia toch nog wel te zien zijn. Na de tweede helft van maart verschijnen ook klein koolwitje, bont zandoogje, boomblauwtje, koninginnenpage, klein geaderd witje en groentje. En deze keer valt de keuze op één van de meest algemene vlinders van ons land en dat is de kleine vos (*Aglais urticae*).

Herkenning

De vlinder is te herkennen aan de roodbruine bovenkant van de voorvleugel met een rij blauwe zogenaamde maanvlekken langs de achterrand. In het midden heeft de voorvleugel drie zwarte vlekken en aan de voorrand zijn er zwart-witte en zwart-gele blokken. Ze zijn van gemiddelde grootte voor vlinders en de vleugellengte is 22 tot 25 millimeter.

De rupsen zijn zwart en hebben twee glanzend gele lijnen over de rug en langs de zijkant. Over het heel lijf staan geelgroene doorns. De waardplant van de rups is de grote brandnetel (*Urtica dioica*) en daarvan zijn ze zó afhankelijk dat de naam hiervan zelfs in de naam van de vlinder voorkomt.

Waarneming

Het is een soort die overal in Nederland voorkomt. Het verspreidingsgebied strekt zich uit van Schotland en Noord-Noorwegen tot

Zuid-Spanje en Zuid-Italië en van Ierland en Portugal in het westen tot aan Oost-Azië.

De vlinders kunnen het hele jaar gevonden worden. Dit betreft zowel overwinterende als ook actieve vlinders. De uiterste data van actieve vlinders zijn niet goed bekend. De vlinder overwintert als imago op koele en vochtige plaatsen en doet met de opgevouwen vleugels aan dor blad denken. Begin november gaan de vlinders in winterrust en zoeken dan plekken in gebouwen, onder afdakjes en in holten van bomen en dergelijke beschutte plekken. Op de eerste zonnige dagen in het jaar komen ze weer tevoorschijn, wel in kleine aantallen. Dit kan in maart gebeuren maar soms al in februari.

De vlinders komen in vrijwel alle biotopen voor. Het biotoop varieert door het jaar heen van altijd droog tot soms vochtig. Ze worden veel in tuinen gezien en verder ook in parken, plantsoenen, ruigten en in mindere mate ook in graslanden.

De rupsen leven in een spinselnest bij elkaar op de waardplant en gaan pas in het laatste stadium uit elkaar.

Biologie

Als de vlinders uit hun winterrust komen gaan de mannetjes een territorium zoeken en verdedigen zich tegen concurrenten. Ze gaan langdurig achter de vrouwtjes aan totdat die

*Kleine vos
rups*

gaan zitten. Dan vindt de paring plaats aan de onderkant van bladeren. Bij het afzetten van de eitjes oriënteert het vrouwtje zich op zomen in het landschap waar zij open, zonnige bosjes brandnetel uitkiest met voldoende jonge planten. Door zwerfgedrag kan de vlinder de eitjes op geïsoleerd liggende bosjes brandnetel afzetten.

De afzetting van de eieren gebeurt in hoopjes van 150 tot 300 aan de onderkant van jonge bladeren. De schatting is dat een vrouwtje tussen de 800 en 1000 eieren produceert.

Er zijn twee tot drie generaties per jaar. Een derde generatie is er alleen in goede jaren. De tweede en derde generatie overwinteren.

De diverse stadia in het leven van een kleine vos worden sterk beïnvloed door de omgevingstemperatuur. De gemiddelden zijn: ei 8 dagen, rups 18 dagen en pop 10 dagen. De vlinders van de eerste generatie leven gemiddeld 43 dagen en die van generatie twee en drie leven, als gevolg van de overwintering, zo'n 320 dagen.

Het voedsel van de rups is dus de grote brandnetel. De vlinder zoekt voedsel op nectarplanten. De lijst van deze planten die ge-

bruikt worden is lang, zo'n 140 soorten. Veel bezochte planten zijn de vlinderstruik, de akkerdistel, de aster, het koninginnekruid en de klimop.

Er zijn vele predatoren. De rupsen worden gegeten door vogels en hebben te lijden van bijvoorbeeld sluipwespen. De vlinders zijn prooi van vogels, spinnen en libellen.

Bescherming

In Nederland is het een uiterst algemeen voorkomende en mobiele soort, die overal wordt aangetroffen en in sommige jaren in hoge aantallen. De soort heeft trekgedrag. Dit is niet het geval bij de overwinterende generatie 1 maar wel bij de generaties 2 en 3. De stand lijkt langzaam wat achteruit te gaan, maar de oorzaak daarvan is onbekend. Beschermingsmaatregelen zijn niet nodig.

Auteur en foto's: Willem-Jan Hoeffnagel

Een bezoek aan het Teylers museum

Ik ging naar Haarlem om in Teylers Museum 200 soorten groen te zien. In het oudste museum van Nederland werden botanische tekeningen en aquarellen van de Oostenrijkse gebroeders Franz en Ferdinand Bauer tentoongesteld. In het museum is vanaf de oprichting eind 18e eeuw aan een weergalozes bibliotheek van natuurhistorische onderwerpen gewerkt. De grote liefde van de eerste directeur Van Marum, een gepromoveerd botanicus, was plantkunde. Hij kweekte exotische planten in een eigen tuin en door een uitgebreid netwerk van alle belangrijke botanici in Europa kwam hij niet alleen aan planten voor zijn tuin maar ook aan talloze boeken. Uit de eerste bibliotheekcatalogus van het museum uit 1826 blijkt dat Van Marum in 40 jaar tijd een grote en kostbare verzameling aan natuurhistorische werken bijeen had gebracht. Daaronder uitgaven met het uitzonderlijke werk van de gebroeders Bauer. De broers, geboren in 1758 en 1760, zonen van hofschilder Lukas Bauer te Wenen, kregen contacten met vooraanstaande botanici en bezochten de kunstacademie te Wenen. Zij leerden veldtekeningen maken met behulp van een systeem, waarin elke kleur een nummer had die in de tekening werd genoteerd. Van die veldtekeningen konden later in het atelier aquarellen worden gemaakt. Ze maakten kennis met de nieuwste wetenschappelijke ontwikkelingen met als belangrijkste: de classificatie van planten volgens Linnaeus. Die invloed is in hun werk aan de anatomische details die belangrijk waren voor de classificatie, duidelijk te zien.

Ferdinand werd in 1786 op zijn 26ste in dienst genomen door Sibthorp, een Britse professor in de botanie, voor een Europese reis van ongeveer twee jaar met als doel onbekende planten in kaart te brengen. Oostenrijk, Italië en in het Ottomaanse rijk werden o.a. Istanbul, Izmir en Griekenland aangedaan. Ferdinand zou pas 30 jaar later terugkeren. Sibthorp beschreef en Ferdinand tekende. Sibthorp: "Vroeg in de morgen herboriseer ik met mijn schilder- de rest van de dag zijn we

bezig, hij met tekenen, ik met beschrijven van de planten.(...) hij heeft meer dan honderd tekeningen gemaakt van verschillende planten gevonden rondom Florence, Rome en Napels (...) nooit zag ik schoonheid en nauwkeurigheid zo volkomen verenigd."

Ferdinands aquarellen trokken de aandacht van vooraanstaande Europese botanici. Teylers museum kocht de Flora Graeca (Griekse planten) dat in delen verscheen. In Engeland werkte Ferdinand vervolgens voor Lambert, een rijke plantkundige die een boek met bomen uit het geslacht Pinus uitgaf. Goethe was er lovend over en schreef dat men bij de aanblik van de bladzijden betoverd raakte.

Joseph Banks, voorzitter van de Royal Society in Engeland, vatte rond 1800 het plan op het toen nog grotendeels onbekende Australië te gaan verkennen, dat economisch, militair en wetenschappelijk van belang werd geacht in de machtsstrijd tussen de Europese landen. Hij overtuigde de admiraliteit en er werd een schip uitgerust.

Naast de bemanning gingen een geoloog, een astronoom en een natuurwetenschapper mee en Ferdinand als botanisch kunstenaar. Ook een landschapschilder en een tuinman voeren mee. Het schip was slecht en zou gedurende de 4 jaar van de expeditie de grootste zorg voor de opvarenden zijn. In Australië aangekomen werden expedities het binnenland in gemaakt. Het verblijf in het enorme land met vaak onbarmhartig grote hitte was zwaar en niet vrij van gevaren en ontberingen. Er stierven mannen aan scheurbuik en dysenterie. Tot besluit van de tocht zou een langdurige omvaart gemaakt worden. Ferdinand kon maar beperkt zijn werk doen, want door de slechte toestand van het schip kon niet overal aangelegd worden. Hij gebruikte steeds, waarschijnlijk zelfs uit het hoofd, een uitgebreid systeem met nummers die kleuren weergaven, waarin onder meer 200 nuances groen voorkwamen. Naast een eigen verzameling van herbarium- en dieren-specimen, nam Ferdinand meer dan tweeduizend veldschetsen mee terug naar Engeland. Daar kon hij vele

Ferdinand Bauer
Nerium Oleander
Bodleian Libraries

jaren aan het uitwerken ervan besteden. Hij zou het grootste deel van de planten-illustraties in een eigen boek, dat niet werd voltooid, publiceren. In 1814 keerde Ferdinand terug naar Oostenrijk en deed onderweg daarheen Teylers museum aan dat de eerste twee delen van het zeldzame werk, "Illustrationes Florae Novae Hollandiae", in 1814 heeft aangekocht. Hij zou rond 1820 nog een keer samen met zijn broer in Engeland aan een illustratie van de grootste bloem ter wereld, rafflesia, werken.

Franz

Zoals we al eerder lazen kwamen Ferdinand en Franz Bauer in Wenen in contact met de befaamde Nikolaus Joseph von Jacquin, professor in de botanie en scheikunde aan de universiteit en directeur van de botanische tuin. Zijn huis was een middelpunt van de Weense wetenschappelijke en culturele elite. De gebroeders zullen daar ook de pianoleeraar van Jacquin's dochter zijn tegengekomen: Wolfgang Mozart. Franz werd in 1788 uitverkoren om Joseph, de zoon van Jacquin, te be-

geleiden op een botanische studiereis door Europa. Na Praag, Dresden, Berlijn, Göttingen en Bonn deden ze ook Nederland aan. Ze bezochten de hortussen van Leiden en Amsterdam. Het einde van de reis was Engeland. De beide mannen zagen vele botanische tuinen en herbaria en raakten onder de indruk van de grote bloei van de botanische wetenschap in Engeland. Joseph Banks, de belangrijkste koninklijke adviseur en voorzitter van de Royal Society, was het middelpunt van al deze weelde. Hij haalde Franz over om botanisch tekenaar te worden in "Kew gardens", die van koninklijke naar nationale tuinen zouden worden omgevormd. Franz, die zich nu Francis liet noemen, werd Botanic painter to His Majesty en gaf ook botanische tekenlessen aan een van de dochters van de koning. De koning en zijn echtgenote waren zeer geïnteresseerd in de botanie en het belang daarvan voor de landbouw in het rijk. In de tuinen werden planten van over de hele wereld verzameld – zoals afkomstig van de expeditie van zijn broer Ferdinand naar Australië – en Franz kreeg opdracht van die bijzondere exemplaren aquarellen te maken. Voor hem geen nummeringssysteem, want al de planten waren aanwezig. Het werk van Franz oversteeg dat van louter illustrator. Hij maakte bijvoorbeeld uiterst gedetailleerde reeksen van de ontwikkeling van de graankiem tot vruchtvorming en daarnaast ook series van plantenziekten. Zijn getekende observaties vormen het beginpunt van de wetenschappelijke beschrijving van de celkern door Brown, de reisgenoot van zijn broer Ferdinand naar Australië. Hij werkte mee aan wetenschappelijke publicaties, maar publiceerde ook zelf bijvoorbeeld over een in graan voorkomende schimmel, genaamd rode sneeuw. In 1820 werd hij verkozen tot lid van de prestigieuze Royal Society. In Kew werkte Franz heel veel met verschillende microscopen. Na zijn overlijden in 1840 werden vijftien verschillende microscopen aangetroffen. Met een grote Plössl-microscoop legde hij minutieuze observaties vast van plantenziekten en planten-reproductie alsook van de dierlijke biologie. In opdracht deed Franz onderzoek naar de menselijke reproductie. Franz werd een expert op het

Gewone morelje - Dickninghe - Ton Bode

Kapjesmorelje - Paasloo
Sicco Hoekstra

Draaihals - Ria Kesler-van Voorst

Ijsvogel - Nordwin Alberts

Oeverzwaluwen tweede broedsel - Philip Friskorn

Philoscia muscorum
- Arp Kruithof

Kleine vos-fotograaf Willem - Jan Hoeffnagel

koereiger - Zwaan Beijk

Rups Kleine vos - Willem-Jan Hoeffnagel

3 segmenten

ingesprongen n

weinig sculptuur

Philoscia muscorum kleur
Arp Kruithof

lange bleke strepen

donkere kop met gele vlek

Armadillidium vulgare collage colours - Arp Kruithof

Armadillidium vulgare opgerold
Arp Kruithof

Achterhoek 1e segment en overgang voor achterlijf - Arp Kruithof

Oniscus

Porcellionides

Philoscia

gebied van de microscopische registratie. Prachtige tekeningen van de anatomie van het menselijke oog, van een runder-oog, van de ontwikkeling van kikkervisjes en de poten van een geelgerande watertor waren onder andere het resultaat. Toen in 1820 koning George III en Joseph Banks overleden toonden de opvolgers van beiden minder interesse in de botanie. Bezuinigingen deerden Franz echter niet want de rijke Banks liet een fortuin na waaruit Franz een vast jaarsalaris ontving. Banks bleef ook voor Kew zorgen. Franz kon verschillende soorten orchideeën vastleggen die soms maar eens in hun leven bloeiden. Twee jaar na zijn dood verscheen nog een boek van Hooker met

beschrijvingen van de geslachten van de varen met illustraties van Franz.

Zijn graf in Saint Anne's Church in Kew ligt tussen dat van beroemde botanici en kunstenaars zoals Gainsborough. Het grafschrift luidt: "In de verbeelding van planten verenigde hij de nauwkeurigheid van een diepzinnige natuuronderzoeker met de vaardigheid van een volleerd kunstenaar, in een mate alleen geëvenaard door zijn broeder Ferdinand."

Tekst: Jan van Rossum (lid van de KNNV-Plantenwerkgroep)

De afbeeldingen, waarvan die op de achterpagina, zijn verstrekt door het Teylersmuseum.

P E R S B E R I C H T

HET MENSELIJKE VAN VOGELS, DOOR DE LENS VAN WOLDHEK

Het dwarse vogelboek leest als een publicatie van Frans de Waal met een flinke schep humor en ironie. In dit oogstrelende koffietafelboek deelt hij zijn observaties van de menselijke trekken die hij in alle vogelsoorten ontdekt heeft met de lezer. Lawaaiige winterkoninkjes zijn 'vocalisten' (*Cantoridae*) en patserige feeënhoningzuigers zijn 'showpikken' (*Ostentationidae*). En dan zijn er naast vele andere categorieën nog de 'misbaksels' (*Defectidae*).

Het dwarse vogelboek is een humoristisch tegenwicht tegen al te serieuze vogelboeken. De schitterende fotografie van meesterschrijver Woldhek is daardoor niet alleen een groot plezier voor vogelaar, maar juist ook voor leken. Siegfried Woldhek tekent voor NRC, Vrij Nederland en *New York Review of Books* en won de *Inktpotprijs*. In de jaren tachtig was hij de directeur van de Vogelbescherming.

vocalisten

Vechtersbazen

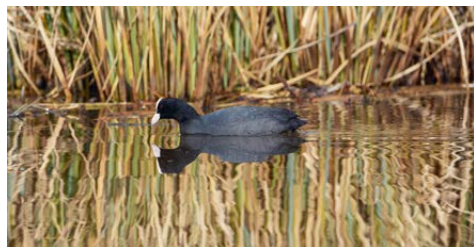
misbaksels

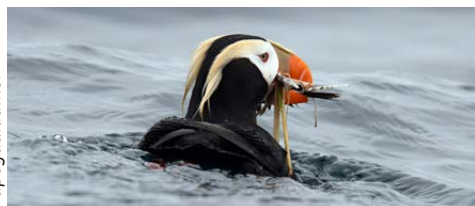
Vogeltrek

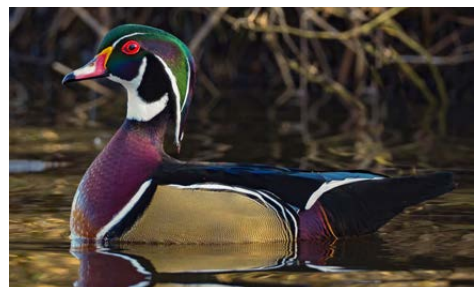
design

narcisten

Papegaaiduiker

Carolina-eend-Aix

Gierzwaluwen weten het zelf niet, maar ze zijn geweldig

Ik werd wakker uit een droom vol misverstand en moeizame verplaatsingen en hoorde buiten de gierzwaluwen gieren: leuw! leuw! Ze zijn nu overal, ze zwiepen door de lucht. De gierzwaluw heeft niets met de gier te maken en eigenlijk ook niets met zwaluwen. Zijn staartje lijkt op een zwaluw en hij giert, dat is alles. Ze weten het zelf niet, maar ze zijn geweldig. Ze gaan 's winters naar Afrika. Daar zijn ze 99 procent van de tijd in de lucht. Ze hoe-

ven niet te gaan zitten, maar slapen vliegend, op 1.500 meter hoogte, met één oog open. Ze gaan makkelijk 100 kilometer per uur. Toch zijn ze ook familie van de kolibrie. Ze broeden hier, omdat ze hebben besloten dat onze huizen ook best rotskliffen hadden kunnen zijn. Kijk, zo zijn ze. Was ik maar een gierzwaluw, denk ik wel eens. Of anders: laat mij eens dromen dat ik een gierzwaluw was.

*Tekst: Paulien Cornelisse
Bron: de Volkskrant d.d 27 mei 2019*

Zowaar een paddenstoel (morielje 1)

In april van dit jaar bezochten mijn vrouw en ik het landgoed Dickninghe bij De Wijk. De aanleiding daarvoor was in eerste instantie de wandeltrip van Theo van de Graaf, die het landgoed aandoet. Een tweede goede reden is de stinzenflora die daar in het vroege voorjaar uitbundig kan bloeien. En dat klopte ook dit jaar weer. Duizenden planten van de holwortel stonden er te pronken. Samen met de plantensoorten speenkruid en bosanemoon, die niet tot de stinzen behoren, vormden ze een prachtig geheel. Op een gegeven moment werden we een paddenstoel gewaar, die aan het pad tussen de holwortels stond. Het bleek een gewone morielje te zijn, een voorjaarspaddenstoel die wij in elk geval niet vaak tegenkomen. Deze soort kun je verwachten op voedselrijke, kalkhoudende bodem, waar ze vaak tussen kruidenrijke vegetatie staat. De gewone morielje wordt ook wel in tuinen in

2019-3 Gewone morielje

stad en dorp gevonden. Volgens de veldgids Paddenstoelen II van de KNNV uitgeverij is de soort vrij algemeen in het voorjaar, met een voorkeur voor kalkrijke duinen, het rivierengebied en Zuid-Limburg. Als we de Reest als een rivier beschouwen en de IJssel in de buurt weten, dan is de vindplaats op het landgoed Dickninghe misschien goed te verklaren.

Tekst en foto: Ton Bode

Een morielje in de tuin (morielje 2)?

Ik was erg verbaasd toen ik tijdens het schoonmaken van de tuin deze paddenstoel vond omdat ik deze soort nooit eerder in Nederland had gezien. Wat mij opviel aan deze paddenstoel was de donkerbruine kleur van de hoed die naar verloop van tijd niet veranderde, de wat taps toelopende steel en de min of meer verticale ribben die ik meen te zien in het kapje met daartussen het wafelpatroon. De vraag kwam direct op of deze soort nog broertjes of zusjes had. En ja, in mijn boekje (spectrum natuurgids - Paddenstoelen en schimmels van West Europa) worden er 3 genoemd, de gewone -, de kapes- en de kegelmorielje. Leuk, maar dat maakte het er niet gemakkelijker op om deze morielje nog een tweede naam te geven. Je zou ze eigenlijk naast elkaar moeten leggen om de verschillen werkelijk te kunnen zien.

Op grond van de mij opvallende kenmerken (of dit echte kenmerken zijn van deze soort weet ik niet) kwam ik tot de conclusie dat het de kapesmorielje zou moeten of kunnen zijn. Om het zeker te weten heb ik de hulp ingeroe-

pen van de achterban van onze vereniging. Via Ton Bode, onze tussenpersoon voor vragen over waarnemingen, kreeg ik van Jaap Veneboer bericht dat hij de meegestuurde foto ook aan Rob Chrispijn, een bekende paddenstoelenkenner van Drenthe had laten zien en zij kwamen tot de conclusie dat het de gewone morielje moest zijn.

Bij een toevallige ontmoeting met paddenstoelenkenner Marcel Groenendaal liet Ton de foto's zien en Marcel kwam tot de conclusie dat het inderdaad om de kapesmorielje ging. Hij baseerde zich op het feit dat de ribben op het bovenste deel van de paddenstoel doorlopen van boven

2019-3 Kapesmorielje - Paasloo

naar beneden, een kenmerk dat bij de gewone morielje ontbreekt. De gewone morielje heeft meer weg van een onregelmatige honingraat-structuur.

Uit de discussie wordt wel duidelijk dat het niet altijd eenvoudig is om een determinatie vanaf een foto te doen. Ik houd het nu toch op

de kapjesmorielje, maar het blijft voer voor discussie.

Inmiddels is het vruchtlichaam van de paddestoel verdwenen en wacht ik af of hij me volgend jaar weer wil zien.

Tekst en foto: Sicco Hoekstra

Een geslaagd project

Op verzoek van de eigenaar kan ik niet het exacte adres vermelden, maar in een tuin aan de Oudeweg in Ossenzijl is het project om een ijsvogel-paartje aan het broeden te krijgen na 4 jaar gelukt.

Met het graven van een waterpartij en het opherpen van een enorme hoeveelheid grond was er in de eerste jaren weinig activiteit van geïnteresseerde ijsvogels te bespeuren. Ook het graven van een kunstmatige nestgang was niet direct succesvol. Kortom door mens en vogel werd het project niet geheel serieus genomen. Maar tot verbazing van velen werd volharding beloofd. Dit jaar een succesvol broedsel en terwijl de jongen nog werden gevoerd, begon het ijs-vogelpaar met het graven

van een nieuwe nestgang.

Tekst: Rolf Kranenburg

foto: Nordwin Alberts

Waarnemingen koereiger

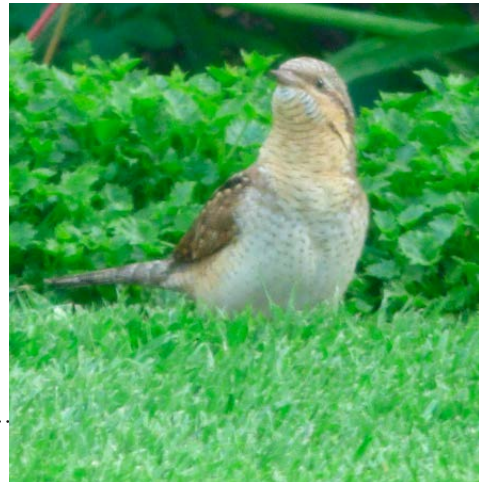
Op 24 april 2019 zag Zwaan Beijik in Dwars-sloot-Oost een fraaie Koereiger uiteraard tussen de.....

foto: Zwaan Beijik

Een bijzondere waarneming in Scheerwolde

Op Donderdag 2 Mei zagen wij een ons onbekend vogeltje op ons terras.

Ook in ons vogelboekje konden we het niet direct terugvinden. Het had een enigszins vreemd gedrag, want het zat met zijn snaveltje te wroeten in de wat bredere voegen tussen de tegels. Toen we bij navraag eenmaal hadden uitgevonden dat het om een Draaihals ging, was het ook duidelijk dat zijn wroeten een zoektocht was naar de mieren, die daar vaak zitten.

De Draaihals blijkt een behoorlijk zeldzame verschijning te zijn in ons land. Het is een klein type specht, die mieren tot zijn favoriete voedsel rekent. Na ruim vijf minuten was de Draaihals weer vertrokken en heeft zich sindsdien niet meer laten zien.

tekst en foto: Ria Kesler-van Voorst

Oeverzwaluwen broeden soms twee keer

In de nazomer van 2003 reed ik door de Wieden en vlakbij een boerderij aan de rand van de Wieden lag een redelijk grote berg wit zand die stijl was afgegraven. Er zaten circa 10 gaten in, allemaal bezet door oeverzwaluwen. Een kleine kolonie dus. Het was eind augustus en de vogels vlogen nog af en aan. Het is bekend dat oeverzwaluwen in een lange zomer twee keer broeden en dat de jongen van het eerste broedsel de ouders helpen om het tweede broedsel groot te brengen. Op die manier kan de familie in september op tijd naar Afrika vertrekken. De uitdaging voor mij was om dit gedrag vast te leggen, dus werd de schuiltent op een meter of 12 van de wand opgesteld en het wachten begon met de telelens op statief in de aanslag gericht op een gat waarin ik de meeste activiteit had waargenomen. Zo nu en dan lieten twee, soms drie jongen zich in de opening zien. Hongerig wachtten ze op een nieuw bolletje muggen uit de krop van de oude vogel. Als er gemiddeld vier keer

gevoerd werd gebeurde dat ongeveer één keer door een jong van het eerste broedsel. Het verschil tussen een volwassen oeverzwaluw en een juveniel is te zien aan het verenkleed. Juvenile oeverzwaluwen hebben een iets bruiner verenkleed dan een adult, maar nog duidelijker is het verschil te zien aan de randen van de veren en de baardstreep. Bij alle veren is dit te zien, zowel de mantel, alle dekveren en de tertials. Bij een adult zijn deze allemaal nagenoeg wit, bij een juveniel zijn ze crèmekleurig. Ik kon mijn geluk niet op toen ik na een uurtje of vier in de schuiltent een opname kon maken van een adult en een juveniel samen voor de nest-tunnel. Duidelijk is hier het verschil in het verenkleed te zien.

Tekst en foto's: Philip Friskorn

Natuurpark : Wikinori
Met een knipooog naar Afrika; Weerribben wildernis: <https://vimeo.com/337255091>
 password: Bambi

Een stukje historie in het nieuwe land

(toelichting bij de excursie “geologische wandeling rond Kuinre op 28 september).

Kuinre werd 901 jaar geleden voor het eerst genoemd.

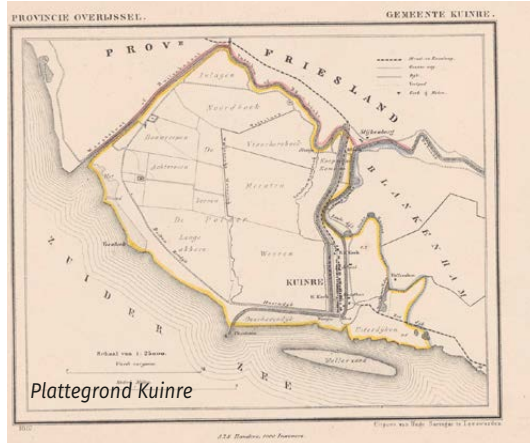
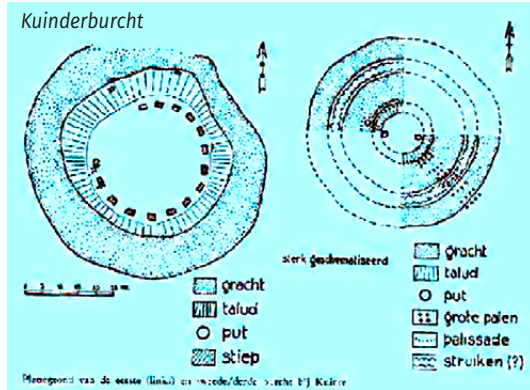
Kuinderburcht I

We bezoeken de replica van de Kuinderburcht I waar we ons zullen buigen over de geschiedenis van deze burcht. Uit de geschiedenis wist men dat er twee burchten bij Kuinre waren, maar de exacte locatie was niet bekend. Bij de droogmaking van de Noordoostpolder vond men een flinke hoeveelheid baksteenpuin in de omgeving van Kuinre. Het Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen was belast met het oudheidkundig onderzoek. Het onderzoek begon in de zomer van 1942 door het graven van enkele sleuven door de concentraties puin. Dit leverde weliswaar een paar grote bakstenen op maar het leek toch niet de middeleeuwse burcht te zijn. Later dat jaar werd een sloot gegraven waarbij een waterput werd aangetroffen. Bij het aanleggen van greppels werden ingehaide palen doorgraven.

In de zomer van 1943 begon Modderman met de opgraving. Het grondwater was toen zo ver gezakt dat opgraving mogelijk werd. Overigens promoveerde Modderman op zijn onderzoek naar de burcht van Kuinre, het opgraven van een kogge op kavel M 105 (Tussen Marknesse en Emmeloord) en het 7 fasen kerkje op de zuidpunt van Schokland.

Kuinderburcht II

De Kuinderburcht II ligt achter camping Craneburcht. Deze burcht werd gevonden door bodem- cartograaf S. de Vries, die foto's bekeek, die door de Royal Air Force genomen waren in de nadagen van Wereldoorlog II. Hij stelde Gerrit van der Heide, opvolger van Modderman, in kennis van zijn vondst. In de zomer van 1951 werd de burcht volgens de kwadrantenmethode opgegraven. Wegens bedreiging van het archeologische monument door het steeds ploegen, bewerken, zaaien/poten en oogsten wilde men we-

ten welke schade dit in de loop van de jaren aangericht had. Deze opgraving vond plaats in de herfst van 1999. Het terrein is nu weiland waardoor werkzaamheden die verdere schade aanrichten niet meer mogelijk zijn.

Kuinderschans

De schans werd in 1572 door de Spaanse bezetter rondom de kerk gebouwd. In 1581 kwam de schans in handen van de Staatse troepen en werd versterkt. In de loop van de 17e eeuw verminderde het militaire belang van de schans. In 1672 wist de bisschop van Munster (Bommen Berend) de schans te veroveren. De kerk werd

hart voor
huis en tuin

UNIVÉ
VERZEKERINGEN

Univé Noord-Nederland

Regio Assen - assen@unive.nl, 0592-367111 Assen, Jan Bommerstraat 1

Regio Roden/Groningen - noordenveld@unive.nl, 050-5018153 Roden, Nieuweweg 2

Regio Meppel - meppel@unive.nl, 0522 25 88 31 Meppel, Leonard Springerlaan 35-37

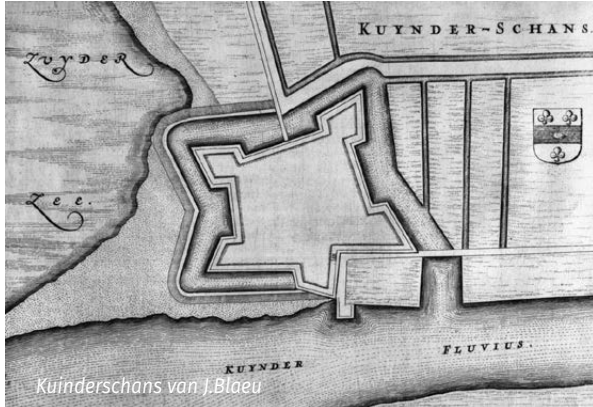
www.unive.nl

verwoest. Het einde kwam geleidelijk. In 1703 kwam de Zuiderzee vrij spel had. Tot 1721 werd er nog begraven rond de ruïne van de kerk. Het complex had een oppervlakte van 2.2 ha. Tweederde van de schans ligt in de Noordoostpolder en is een archeologisch monument. Het Overijsselse deel is grotendeels bebouwd.

Oude haven van Kuinre

De oude haven van Kuinre ligt ongeveer 2 km buiten Kuinre.

De haven lag oorspronkelijk in ‘vol zee’ en was met Kuinre verbonden door een kanaal. Tijdens storm werden de schepen naar Kuinre gevaren waarbij ze via de ‘sleep’ op het droge getrokken werden.

Het was een belangrijke doorvoerhaven waarbij boter, hooi en turf een belangrijke rol speelden. Rond 1890 kwamen er grote problemen rond deze haven waarbij de gemeente Kuinre en de Overijsselse staten strijd leverden. De haven werd bedreigd door het Wellerzand. Toen de Afsluitdijk klaar was verdween eb en vloed en was de haven amper nog toegankelijk. Sinds 1941 ligt de haven als een monument van een bloeiend verleden op het droge in het Kuinderbos.

tekst: Evert de Boer

Excursies IVN/KNNV 3e kwartaal 2019

Ga eens mee op excursie met de KNNV-plantenwerkgroep!

Als lid van de KNNV/IVN afdeling in de Noordwesthoek ben je van harte welkom om een keer met ons mee het veld in te gaan en te zien wat er aan boeiende planten te beleven is in de omgeving van Steenwijk. Een tweetal excursies de komende tijd willen we daarvoor graag onder de aandacht brengen. Op woensdag 24 juli houden we in de avond een excursie naar de Blesdijkerheide en op woensdagavond 14 augustus een excursie naar de vroegere ijsbaan van Heerenveen. Een uitvoeriger beschrijving staat in het onderstaande overzicht.

Zaterdag 13 juli - Vlinder en Libellen-excursie naar het Woldlakebos.

We gaan naar libellen en vlinders kijken in het Woldlakebos. Bij liefhebbers van libellen

Woldlakebos

staat het Woldlakebos bekend als dé hotspot voor deze soortengroep. In dit waterrijke natuurgebied met bosjes, trekpaten en open water vliegen in deze tijd van het jaar tal van vlinder- en libellensoorten. Van de vlinders

kunnen we mogelijkwijs de zilveren maan verwachten, maar ook de grote vuurvlieder is zeker niet uit te sluiten. Verder komt ook de grote weerschijnvlieder er voor. Voor libellen is het er helemaal luilekkerland. In de maand juli zijn er minimaal 14 soorten te verwachten, waaronder zeldzaamheden als de groene glazenmaker (een soort die volledig afhankelijk is van schoon water met de plant krabbescheer), de gevlekte glanslibel en de zich steeds meer uitbreidende Kempense heidelibel die tot een paar jaar geleden alleen bij de grens van Nederland en België bekend was. Ook komt er een bijzondere vorm van de viervlek voor. Het is altijd weer spannend wat er gezien wordt! Wat helpt bij het observeren van insecten is het gebruik van een verrekijker met een korte scherpstelafstand. Maar ook gewone verrekijkers kunnen gebruikt worden. Vergeet verder niet om eten en drinken mee te nemen. Het is hier en daar een vochtig terrein. Laarzen of bergschoenen zijn aan te bevelen.

We vertrekken om 12:30 uur vanaf het grote parkeerterrein (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk). De excursie begint om 13.00 uur op de locatie van het houten bruggetje van de A.F. Stroinkweg (dit is het bruggetje aan de linkerkant van de weg dat je als eerste ziet, komende vanuit het oosten vanaf de kruising van de A.F. Stroinkweg met de Woldlakeweg, 8371 TC Scheerwolde). De excursie eindigt om ongeveer 16.00 uur. Bij slecht weer (denk dan voornamelijk aan regen of erg harde wind) gaat de excursie niet door. Bij twijfel kan gebeld worden met Willem-Jan Hoeffnagel (0521-857735).

Woensdag 24 juli - Met de plantenwerkgroep naar de Blesdijkerheide (alleen voor leden KNNV en IVN)

Dit is een compact, klein heideterrein en in regenrijke jaren behoorlijk nat (laarzen aanbevolen), maar het kan er ook gortdroog zijn, zoals in de zomer van vorig jaar. Je vindt er allerlei leuke, meer en minder algemene planten en telt al gauw 60 à 70 verschillende soorten! Bijzonder is zeker het voorkomen van beenbreek (*Narthecium ossifragum*), die we dan, met een beetje geluk, in bloei zullen aantreffen. Ook klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*) staat er veel, maar die bloeit meestal pas wat later in het jaar (augustus). Andere soorten die je er tegenkomt zijn bijvoorbeeld: kleine en ronde zonedauw, veelstengelige waterbies, veenbies, echte guldenroede, stijve ogentroost, borstelgras, tandjesgras en koningsvaren.

Candida van Miratum - Beenbreek

Voor deze excursie verzamelen we om 18:45 uur op de parkeerplaats aan de Eesveense zijde van het station Steenwijk. Vandaar vertrekken we met zo min mogelijk auto's naar de locatie. Voor wie rechtstreeks naar de locatie gaat: startpunt (tijd: 19:00 uur) is daar de parkeerplaats van Staatsbosbeheer aan de Friese Veldweg.

Zaterdag 10 augustus - Natuur en cultuur in De Weerribben.

Het natuurgebied De Weerribben is uitstekend per fiets te verkennen. Tijdens deze fietstocht zal de gids vertellen over de ontstaansgeschiedenis van het gebied. Op verschillende plaatsen wordt stil gestaan om te kunnen genieten van de bijzondere flora en fauna die u tegenkomt.

Start om 10.30 uur van de parkeerplaats bij het Buitencentrum Staatsbosbeheer te Ossenzijl (Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl). We zijn rond 12.30 uur weer bij het Buitencentrum.

Nadere informatie: Colette de Haas-van Harten, tel. 0561-481407.

Woensdag 14 augustus (datum onder voorbehoud) - excursie plantenwerkgroep naar de voormalige Thialf-ijsbaan in Heerenveen (alleen voor leden KNNV en IVN)

Toen in 1967 het nieuwe Thialf-stadion gereed kwam, verloor de oude ijsbaan haar functie. Het terrein werd enige jaren als landbouw-

Candida van Wirdum - KlokJesgentiaan

Candida van Wirdum - KlokJesgentiaan in knop

grond gebruikt, maar in 1972 vatte de gemeente Heerenveen het plan op om het ijsbaanterrein te gaan bebouwen. Een tweetal bij de natuur betrokken burgers maakte daar echter bezwaar tegen en kreeg de gemeente zover om de helft van de ijsbaan als natuurgebied met een eigen aangepast beheer en waterregime te bestemmen. Sindsdien heeft het terrein zich ontwikkeld tot een botanisch hoogst interessant stukje natuur, met als meest opvallend aspect de massale groei van de klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*). Wij hopen dat tijdens onze excursie te zien! Een andere bijzondere, daar voorkomende soort is de addertong (*Ophioglossum vulgatum*), maar die zal wat lastiger terug te vinden zijn tussen de dan inmiddels al hoog uitgegroeide

de vegetatie. Ooit groeide er ook de harlekijn (*Anacamptis morio*), een orchidee, maar die is al sinds jaren daar niet meer gevonden. We gaan zien wat er nog meer te beleven is!

De geplande datum is nog onder voorbehoud: als blijkt dat de klokjesgentiaan eerder of juist later tot uitbundige bloei komt zullen we de excursie misschien een week willen verzetten (eerder of juist later). Om met deze excursie mee te kunnen gaan is het raadzaam om zich van tevoren aan te melden bij Candida van Wirdum (candida@jolicoeur.nl of tel: 0521-521106), zodat de deelnemers van een eventueel verschuiven van de datum van de excursie kunnen worden geïnformeerd..

We verzamelen ons om 18:30 uur op de parkeerplaats aan de Eesveense zijde van het station Steenwijk. Vandaar vertrekken we met zo min mogelijk auto's naar de locatie. Voor wie rechtstreeks naar de locatie gaat is de parkeerplaats het startpunt (19 :00 uur) bij de school "De Compagnie", Buitenbaan 3, Heerenveen

Zaterdag 17 augustus - Libellen voor beginners in Het Kiersche Wijde

Vandaag staat er een excursie op het programma voor iedereen die graag meer wil weten over libellen; een breed toegankelijke excursie voor iedereen die graag kennis wil maken met deze fascinerende groep insecten. Aan de hand van een aantal verschillende werkvormen maken we kennis met enkele veelvoorkomende soorten. Daarnaast leert u ook wat over de leefomgeving en over de interessante levenscyclus van de libel.

De excursie vindt plaats in het Kiersche Wijde. We lopen het Veenweidepad. Dit is een route van ca. 4 km langs weides, bosjes en plassen. Het is voor een groot deel van het jaar de ideale leefomgeving voor de libel. Het heldere water biedt daarnaast een voedselrijke leefomgeving voor de larven van de libel. Na afloop van de excursie kunt u eventueel op eigen houtje het naastliggende Kiersche Wijdepad lopen.

We verzamelen ons om 10.00 uur op de parkeerplaats aan de Lozedijk (7946 LZ) in Wanneperveen. Rond 13.00 uur is de excursie afgelopen. Zowel het Veenweidepad als het Kiersche

Wijdepad kunnen erg nat zijn. Laarzen of goede wandelschoenen zijn geen overbodige luxe na regenachtige dagen. Een verrekijker en/of foto-toestel zijn handig wanneer u tijdens of na de excursie de waargenomen soorten wat nader wilt bestuderen. Vergeet verder niet om eten en drinken mee te nemen. Bij slecht weer (regen of harde wind) gaat de excursie niet door.

Het aantal deelnemers is beperkt en daarom is opgave verplicht. U kunt zich telefonisch opgeven bij Arjen Lensen (telefoonnummer: 0629077923) of per email via arjen.nat@gmail.com

Vrijdag 23 augustus - Vleermuisexcursie in Steenwijk

Op deze avond en in het weekend worden door het hele land vleermuisexcursies gehouden in het kader van de 'Nacht van de vleermuis'. Vleermuizen, onze enige vliegende zoogdieren, hebben hun schuil- en kolonieplaatsen in gebouwen en in holten van bomen. Sommige soorten zitten altijd in een gebouw, zoals een woning of een kerkzolder en andere soorten geven sterk de voorkeur aan bomen. In ons land komen ongeveer 17 soorten vleermuis voor. We rekenen erop dat we bij deze excursie enkele soorten zullen treffen die we met behulp van een vleermuisdetector op naam proberen te brengen. De excursie wordt in de bebouwde kom van Steenwijk gehouden langs de boorden van het park Rams Woerthe. En als het park open is, dan is het misschien leuk om ook daaraan een bezoek te brengen.

We komen om 21.00 uur bij elkaar op het parkeerdek van parkeergarage Gasthuispoort aan de Vendelweg. De excursie zal naar verwachting twee uur duren. En mocht u interesse in meer

vleermuiswandelingen hebben in het weekend, kijk dan op www.nachtvandeveleermuis.nl. Nadere informatie bij Ton Bode, 0521512074.

Zaterdag 24 augustus - Nu mogen wij het pad op ...

Een excursie op het laarzenpad van Kalenberg. In het broedseizoen, dat duurt van 15 maart tot 15 juli, is het laarzenpad niet toegankelijk voor het publiek, maar nu de jonge vogels zijn uitgevlogen, kan het ommetje weer worden gemaakt. Tijdens het rondje laarzenpad is er van alles te zien en te beleven in dit deel van de Weerribben. De benaming laarzenpad is niet zomaar gekozen. Het kan er soms flink drassig zijn. Zorg dus voor goed waterdicht schoeisel.

De auto's kunnen worden geparkeerd op de grote parkeerplaats aan het begin van de toegangsweg in Kalenberg. We verzamelen bij het informatiepunt van Staatsbosbeheer in Kalenberg om 14.00 uur. De excursie zal tot ongeveer 16.00u duren. De excursie wordt geleid door Ymkje van der Linden. Meer informatie is te krijgen bij Henk Mulder, 0561477574.

Zondag 1 september - "Langs landweer en pingo" in Paasloo.

Spinnerskaampe is een gebied met landgoedstatus in Paasloo, op de grens van Friesland en Overijssel. Die status krijgt een gebied niet zomaar. O.a. diversiteit van soorten is een belangrijke indicator. Het gebied was grotendeels agrarisch en grenst aan agrarisch gebleven gebied. Maar het herbergt ook een feeriek gevarieerd bos, vennen, stukjes heide en een pingoruïne, een restant uit de laatste ijstijd. De gekozen aanlooproute voor deze wandeling is in historisch opzicht interessant, want voert langs een oude, uit de 14e/15e eeuw

Johann Prescher - gewone dwergvleermuis

stammende, recent weer in ere herstelde landweer. En markeert zo de grens tussen Friesland en Overijssel, waar in het verleden flink gevochten is.

Al met al een mooie wandeling in afwisselend gebied met veel natuur en historie.

Start- en eindpunt: Wandelpad vanaf de Oosterdallaan. De Oosterdallaan ligt schuin tegenover camping De Eikenhof in Paasloo, (bij bordje `VEKABO`), en het wandelpad ligt ongeveer na 25 mtr. aan de rechterkant van de weg. Auto's kunnen geparkeerd worden in de berm van de Oosterdallaan bij de ingang van het wandelpad of langs de Paaslooërweg aan de overzijde van De Eikenhof (Paaslooërweg 12, 8378 JB Paasloo). Starttijd 9.30 u; Duur wandeling: 1 ½ uur.

Meer informatie bij Janneke Dijs, tel. 06-11162025. Vooraf aanmelden is niet nodig.

**Zondag 15 september -
Nazomerwandeling op de Blesdijkerheide.**

De Blesdijkerheide is een pareltje, dat ligt op de grens van Overijssel en Friesland, deels aangelegd op voorheen agrarische grond, deels oorspronkelijk, met verrassende hoogteverschillen. Bos en hei grenzend aan agra-

Blesdijkerheide

risch gebied en daarmee heel gevarieerd, zowel landschappelijk als wat betreft soortenrijkdom. Er is van alles te zien aan bomen, planten, paddenstoelen, vogels en insecten; gangbare en bijzondere! Eigenlijk mooi in elk jaargetijde, maar nu dan tijdens een september-wandeling, een maand van overgang van zomer naar herfst, van wespenspin tot paddestoel wellicht.

Wandel mee als u zin heeft! Op veel moois wordt u attent gemaakt. Vragen worden voor zover mogelijk beantwoord en het uitwisselen van weetjes wordt aangemoedigd. Zo valt er vast voor iedereen wel iets verrassends te beleven en waar te nemen.

Start - en eindpunt: Kleine parkeerplaats aan de oostkant van de Friese Veldweg, 8398 ET Blesdijke. Starttijd: 9.30 u; Duur wandeling: 1 ½ uur. Meer informatie bij Janneke Dijs, tel. 06-11162025. Vooraf aanmelden is niet nodig.

**Zondag 22 september -
Nazomer in Natuurpark Rottige Meente.**

Natuurpark Rottige Meente behoort evenals 'grote broer' De Weerribben tot de restanten van het laagveenmoeras dat zich ooit over een groot deel van Nederland uitstreckte. Als gevolg van de vervening is er een schitterend gebied ontstaan waar onder andere de otter, de grote vuurvlinder en de roerdomp te vinden zijn. De gids zal o.a. vertellen over het ontstaan van het gebied, de flora/fauna en de cultuurhistorie. Deze wandeling is geschikt voor het hele gezin en staat in het teken van de nazomer!

Tijd: 10.30 – 12.30 uur. Verzamelplaats; parkeerplaats Oldelamerbrug tegenover Lemsterweg nr. 2 , 8485 KL Munnekeburen. Meer informatie Sandra Broers – Visscher, tel. 06-25246139

**Zaterdag 28 september -
Geologische excursie naar Kuinre**

Vandaag laten we ons verrassen door de geschiedenis van Kuinre. De excursie wordt geleid door Evert de Boer uit Luttelgeest. Hij zal

verhalen over de Kuinderburchten I en II, de Kuinderschans en de oude haven van Kuinre. Uit langlopend archeologisch onderzoek in en rond Kuinre is interessante informatie boven de grond getild. Voor een uitgebreide beschrijving van de excursie zie het hiervoor opgenomen artikel van Evert de Boer met de titel "Een stukje historie in het nieuwe land".

Vertrek: om 13.15 uur vanaf het grote parkeerterrein (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk).

De excursie begint om 14.00 uur vanaf de parkeerplaats van Staatsbosbeheer in het Kuinderbos aan de linkerkant van de Hopweg, de weg van Kuinre naar Lemmer. De excursie duurt ongeveer 2 uur (uitloop is mogelijk). Aanmelden bij zwaanbeijk@ziggo.nl i.v.m. een maximale deelname van 25 personen.

Zaterdag 28 september - Vogelexcursie Lauwersmeergebied (dagexcursie).

Op deze zaterdag wordt een vogelexcursie naar het Lauwersmeergebied gehouden. Dit nationaal en internationaal bekende gebied is een van de rijkste vogelgebieden van Nederland. Deze, inmiddels traditionele, excursie gaat met de auto en duurt de hele dag. Via de zuidkant van het Lauwersmeer gaan we richting Zoutkamp. Onderweg bezoeken we de Huffel achter camping De Pomp. Vanaf deze bult kijken we uit over water- en rietlanden. We vervolgen onze weg naar Zoutkamp en het Jaap Deens gat. Vanuit de vogelkijkhut kunnen we veel verschillende vogelsoorten bekijken. We rijden richting Lauwersoog waar we een tussenstop maken rondom de haven en de kop van de pier. We vervolgen onze weg dan richting de Bandpolder en vandaar gaan we naar Ezumakeeg, waar het altijd leuk vogelen is.

Vertrek: om 08.00 uur van het grote parkeerterrein (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk). We zijn daar om ca. 17.00 uur terug. Vergeet niet om warme kleding, verrekijker/telescoop, laarzen en lunch mee te nemen. Voor meer informatie: Albert Steenbergen, telefoon 0521-513547 / 0620934308.

Zaterdag 13 juli, 20 juli, 27 juli, 3 augustus, 10 augustus, 24 augustus, 31 augustus, 28 september - Met de Kuinderpunter en een IVN-gids door de Weerribben.

De KU11 is de laatst overgebleven originele Zuidoostzee-punter uit de vissersvloot van Kuinre. Het varende monument (bouwjaar 1912!) wordt nu liefdevol onderhouden door de Stichting Kuinre in Promotie (SKIP). SKIP vaart elke za-

terdagmiddag van mei tot en met september om 13:30 uur een tocht door de Weerribben. Indien mogelijk wordt er gezeild, maar de punter heeft ook een elektrische fluistermotor. Startplek voor die rondvaarten is het Buitencentrum Staatsbosbeheer in Ossenzijl.

Op zaterdag 13,20,27 juli, 3,10, 24,31 augustus, 28 september is er naast de schipper ook een natuurgids van IVN aan boord. Deze vertelt u graag over de planten en dieren in het gebied, over de rietteelt en over de ontstaansgeschiedenis. De schipper vertelt u alles over de punter!

Start: om 13.30 uur bij de ingang van Buitencentrum Staatsbosbeheer te Ossenzijl (Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl). We zijn rond 15.30 uur weer terug bij het Buitencentrum. De kosten zijn € 8,50 per persoon en € 6 voor kinderen tot 12 jaar, contant te betalen aan de schipper. Dit geld wordt gebruikt voor het onderhoud van de KU11. Opgave en nadere informatie bij Jelte Mulder, 06-23688813.

Zaterdag 5 oktober - Huttentocht langs vogelkijkpunten in de eigen omgeving

Op deze dag gaan we vanuit enkele kijkhutten en wellicht van achter de schermen (water) vogels observeren. Het is het begin van de

trektijd en daarom rekenen we op een aantal leuke soorten die we niet dagelijks tegenkomen. Noteer de datum vast in uw agenda. Informatie over tijd en plaats volgt in de volgende Koppel (nr.4/ 2019).

Uit het IVN-bestuur

Het door IVN-landelijk ontwikkelde service-model op met name financieel gebied is enkele keren onderwerp van gesprek geweest binnen het bestuur. Onderdeel van dit model, waarvan alle regionale afdelingen gebruik kunnen maken, is een incassoregeling, waarvan de voorbereidingen in september moeten zijn afgerond. Daardoor zal het mogelijk worden de leden-contributie met ingang van 2020 landelijk te laten innen.

De IVN-ledendag van onze afdeling is in principe vastgesteld op zaterdag 12 oktober. Noteer deze datum alvast in uw agenda. Gedacht wordt aan het bezoeken van het waterschap. Via de gebruikelijke kanalen volgen hierover later nadere mededelingen.

De excursies en andere verenigingsactiviteiten hebben tot nu toe een bevredigend verloop. Net als vorig jaar wordt er ook dit seizoen weer samengewerkt met de vrijwilligers van de Stichting Kuinre in Promotie (SKIP), die de Kuunder Punter onderhoudt. Dit betekent dat er diverse afvaarten vanaf het buitencentrum in Ossenzijl plaatsvinden, waarbij er een gids van IVN aan boord is van deze in 1912 gebouwde punter. De data van de excursies zijn te vinden in het overzicht in dit nummer en op onze website.

De bijeenkomst van Jeugd Natuurclub “De Weerribben” op woensdagmiddag 15 mei jl. in het Woldlakebos was anders dan anders. Afscheid werd namelijk genomen van Els Heibrink, die jarenlang een van de drijvende krachten achter deze activiteit is geweest en die elke keer weer met hart en ziel de kin-

deren enthousiast maakte voor de natuur. Namens het bestuur sprak voorzitter Rian Hoogma haar dank en waardering uit voor de wijze waarop Els zich in al die jaren voor de JNC heeft ingezet. Haar woorden liet ze vergezeld gaan van een fraaie hortensia met tuindecoratie. Tijdens deze bijeenkomst kon ook kennis gemaakt worden met Metjen van Nek, een vrijwilligster die de leiding van de JNC met ingang van volgend seizoen komt versterken.

Meer informatie is te vinden op onze website ivn.nl/afdeling/noordwest-overijssel en/of op onze Facebookpagina.

Tekst: Jan Feenstra

**KNNV Koninklijke Nederlandse
Natuurhistorische Vereniging,
vereniging voor veldbiologie**

KNNV Afdelingsbestuur
Postbus 171
8330 AD Steenwijk
Bankrek.nr: NL95INGB0001027674 t.n.v. KNNV,
afd. De Noordwesthoek Steenwijk.

Voorzitter

Ton Bode, 0521 512074
voorzitter@noordwesthoek.knnv.nl

Secretaris

Sjoerd Osinga
0521 523503
secretaris@noordwesthoek.knnv.nl

Tweede secretaris

vacature

Penningmeester en ledenadministratie

Kees de Wilde,
06 49119132
penningmeester@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid

Emile de Leeuw,
0653643469
webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid

vacature

Bestuurslid

Ronald van Vlijmen
0521 515772

Waarnemingen

Ton Bode,
0521 512074
ton.bode@planet.nl

N.B.De Noordwesthoek heeft
een ANBI-status.

**IVN Vereniging
voor natuureducatie en
duurzaamheid**

IVN Afdelingsbestuur
Postadres Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
Bankrek.nr: NL45INGB0000342784 t.n.v. IVN
afd. Noordwest Overijssel Steenwijk

Voorzitter

Rian Hoogma
Binnenpad 44 8355 BS Giethoorn
0521 362279
jagerhoogma@hotmail.com

Secretaris en Ledenadministratie

Roely Luyten
Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
0521-523740 | 0611317756
IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Penningmeester

Maarten Punt
Venebosweg 2 Ossenzijl 8376 EN
0561 851393
puntm@casema.nl

Bestuurslid

Henk Mulder
Oudeweg 97, 8376 HS Ossenzijl
0561 477574
henkmulder525@gmail.com

Bestuurslid

Willem-Jan Hoeffnagel
Oldemarktseweg 180
8341 SJ Steenwijkerwold
0521 857735
willem-jan@hoeffnagel-photography.nl

Werkgroepen KNNV en IVN

KNNV

Vogelwerkgroep

Coördinator: vacature

Weidevogelbescherming

Ynske Ypma / 0521 360921

ynskeyypma@home.nl

Wintervoeding

Jaap de Jong

0521 362389

Plantenwerkgroep

Candida van Wirdum / 0521-521106

candida@jolicoeur.nl

Vlinder en libellenwerkgroep

Arjen Lensen / 06-29077923

arjen.nat@gmail.com.

Geologiewerkgroep

Wim Brussee / 0521 516373

krebberbrussee@hetnet.nl

Werkgroep Wolterholten

Ernst J.Kleis / 0521 513845

ej.kleis@hetnet.nl

Lezingen vacature

Waarnemer: Ton Bode

ton.bode@planet.nl

Excursies

vacature

Natuur en milieuplatform

Henk Plat / 0561 452117

henk.plat@planet.nl

Websitebeheer

Emile de Leeuw / 0653 643469

webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Website: www.knnv.nl/noordwesthoek

De Contributie en lidmaatschap

KNNV-leden € 34,50

Huisgenoten van KNNV-leden € 19,50

NWH-leden en hun huisgenoten € 17,00 (nieuwe NWH leden niet meer mogelijk)

De contributie wordt automatisch geïnd c.q. moet vóór 1 maart ontvangen zijn.

Opzegging schriftelijk vóór 1 november bij de Ledenadministratie

Leden ontvangen het blad "Koppel" en het tijdschrift "Natura" van de landelijke KNNV

IVN

Excursies en gidsen

Coördinatie: Henk Mulder

0561 477574

henkmulder525@gmail.com

Aanvraag excursies en gidsen:

Roely Luyten

het Eenspan 6, 8332 JG Steenwijk

IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Uurtje Natuurtje

Lucille Keur

0561 477574 / 0624792192

lkeur@hetnet.nl

Vogels

Albert Steenbergem / 0521 513547

albsteenbergen@hotmail.com

PR

Jan Feenstra, Nijeveen

0522 251098 / 06 53116070

janfeenstra46@gmail.com

Natuurkoffers

Contactpersoon: Gerry Teurlinckx

0521 513495

gerryteu@ziggo.nl

Werkgroep Jeugd natuurclub

De Weerribben

Contactpersoon: Metjen van Nek

Websitebeheer

Willem-Jan Hoeffnagel

0521 857735

ivn.nwo.web@gmail.com

Website:

www.ivn.nl/afdeling/noordwestoverijssel

Contributie IVN € 20,00 per jaar

Leden ontvangen het blad "Koppel" en "Mens en Natuur", tijdschrift van het landelijk IVN. Donateur kan iedereen worden, die geen werkend lid kan of wil zijn, maar wel het verenigingswerk wil steunen: bijdrage € 20,00 incl. "Koppel".

Huisgenoten van leden betalen € 5,00.

Beëindiging van het lidmaatschap IVN Noordwest Overijssel: via schriftelijke opzegging bij het IVN-secretariaat vóór 1 november van het lopende jaar.

Retouradres: postbus 171 - 8330 AD Steenwijk

Franz-Bauer - Strelitzia-Regina